

5. Спроби консолідації

В кінці 1942 р. Т. Бульбі-Боровцю стало зрозуміло, що його “лісова дипломатія” зазнала поразки. Не довіряючи ні Москві, ні Берліну, він зробив висновок, що власними силами не зможе обійтися.

На той час існувало кілька українських політичних організацій, які представляли собою певну силу. Однією з них був Союз гетьманців-державників, керівне місце в якому належало П. Скоропадському. Ця організація трималася угодовського курсу щодо німецької влади. Колишній гетьман засуджував тих українців, які закликали до співпраці з радянськими силами або ж намагались підняти проти гітлерівської Німеччини повстання. Що стосується перших, то це, на думку П. Скоропадського, було нерозумно і рішуче не відповідає бажанням українського народу. В другому випадку, як вважав П. Скоропадський, “нічого не може бути більш небезпечним, як необачно втягати людей в безнадійні під теперішню хвилю заходи, що лише будуть розвалювати нас як народ і дадуть шанси всім нашим ворогам запанувати на нашій землі”¹⁶². Така позиція Союзу гетьманців-державників не відповідала поглядам отамана.

На перший погляд, найбільшу схильність до співробітництва мав виявити уряд УНР в екзилі, завдання якого Т. Бульба-Боровець виконував ще до війни й формально навіть визнавав себе підлеглим йому. Т. Бульба-Боровець писав: “з наказу УНР діяла наша організація, розсилаючи своїх представників по всій Україні”¹⁶³. Як було сказано раніше, у своїх мемуарах Т. Бульба-Боровець згадує свою поїздку до Варшави у грудні 1941 — січні 1942 р., здійснену для того, щоб відзвітувати президентові УНР А. Лівичькому та отримати директиви уряду УНР. Він навіть описує прийом, влаштований йому А. Лівичьким: “Дорогий мій сину Тарасе! Не дивуйся тому, що було вчора. Секрет не завжди зберігається при чотирьох очах, а що ж говорити про вісім осіб? Учора був один бік медалі, тут — другий. Я повністю схвалюю ваш план і благословляю вас на святе діло. Як тільки Гітлер дійде до Волги, починайте його бити, але не загальним повстанням, а окремими летючими бригадами. Однак це, сину, — абсолютна тайна. Я учора не міг налюбуватися вашим бойовим запалом, що випливає з гарячої любові до батьківщини. Але самого запалу мало. Потрібні ще холодний розум, політична калькуляція і доцільність тієї чи іншої дії. Дійте за директивами полковника Литвиненка. Він вам буде в усьому дораджувати. Хай вас, дорогі наші герої-соколи, Господь Бог збереже та провадить до повної перемоги над усіма ворогами України. Ваш лицарсько-патріотичний чин дасть нашій нещасній батьківщині повну свободу”¹⁶⁴.

Проте, зважаючи на відсутність інших документів, які б підтверджували зв'язок Т. Бульби-Боровця з верхівкою керівництва УНР в екзилі, та свідчень очевидців, можна зробити висновок, що офіційних стосунків у період існування УПА(Б-Б)—УНРА між ними не було. Контакти з полковником І. Литвиненком та деякими іншими прихильниками УНР мали приватний характер. Ймовірно, що ідею про наявність офіційних відносин з урядом УНР в екзилі вигадав сам Т. Бульба-Боровець уже після закінчення війни для того, щоб вказати на спадкоємність своїх підрозділів з Армією УНР і таким чином заперечити намагання окремих осіб зобразити його як одного з “провінційних отаманчиків”.

Вірогідним союзником могла стати також Організація українських націоналістів, яка була розколота на послідовників С. Бандери і А. Мельника. Останні 14 квітня 1941 р. підготували “Меморандум про цілі українського націоналістичного руху”. Згідно з цим документом мельниківці проголошували своєю метою відновлення суверенної української держави на територіях, які населяли українці між Дунаєм, Карпатами й Каспійським морем. Ця держава мала отримати такий устрій, як і Німеччина. На роль українського вождя висувався А. Мельник. Головну надію стосовно створення суверенної української держави мельниківці покладали на Німеччину. У їхньому меморандумі підкреслювалась “підлегла роль” українців: “Сьогодні незаперечним є те, що головним фактором у новому європейському порядку є і залишатиметься Німеччина, якщо вона не буде поділяти свого права розпоряджатися і свого впливу, особливо що стосується європейського Сходу, з жодною іншою державою”¹⁶⁵. Пізніше, в ході репресій нацистів проти мельниківців, останні перейдуть на антигітлерівські позиції і

створять збройні загони. Однак, як вважали німці, група ОУН(М) діяла не так грубо, як ОУН(Б). У німецькому донесенні про ситуацію на Волині писалось, що “через брак ініціативи, який характеризує цю групу, її існування у даний момент не становить гострої небезпеки”¹⁶⁶. Внаслідок толерантного ставлення до інших національних організацій українців та здатності йти на компроміси саме мельниківці могли стати одним із найближчих союзників Т. Бульби-Боровця.

Найбільш послідовною у відстоюванні “українського питання” перед гітлерівською Німеччиною виявилась ОУН(Б). Як і ОУН(М), бандерівці підготували меморандум для вищих німецьких посадових осіб, в якому вказували місце ОУН(Б) у співробітництві між німцями та українцями. Бандерівці розглядали відносини між обома сторонами як союз. Тому в своєму меморандумі вони застерігали керівництво нацистської Німеччини, що “навіть якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами”¹⁶⁷. Виявом відстоювання ОУН(Б) “українського питання” стало проголошення Акта відновлення Української держави від 30 червня 1941 р.

Репресивні дії нацистів і прояви зловісних сторін німецького окупаційного режиму змусили ОУН(Б) уже у вересні 1941 року переглянути свою стратегію. З весни 1942 р. перед осередками ОУН(Б) було поставлено завдання здійснювати саботаж усіх заходів окупаційної адміністрації, проводити курси політичного та військового вишколу кадрів¹⁶⁸. З початку літа 1942 р. на території Рівненської області створюються загони ОУН(Б), які, починаючи з літа цього ж року, діють відкрито. Однак їхня діяльність передбачала накопичення і збереження сил для подальших дій і обмежувалась діями, спрямованими на забезпечення себе продовольством. Загони ОУН(Б) могли стати тим військовим формуванням, у спілці з яким бульбівці могли бути вагомою військовою силою. Однак через намагання проводу ОУН(Б) взяти виключно на себе керівництво всіма силами українського національно-визвольного руху, небажання йти на певні компроміси, а також через значні амбіції самого Т. Бульби-Боровця, співробітництво бульбівців і бандерівців виявилось неможливим.

Як уже зазначалось, у 1941 р. Т. Бульба-Боровець домовився з представниками ОУН(М) про співпрацю. Останні не погоджувалися з політичною платформою керівництва УНР, але з тактичних питань, особливо в галузі військового співробітництва, дійшли з отаманом певних домовленостей.

У 1942 р. їхні контакти стали ще тіснішими. У червні соратник Т. Бульби-Боровця Муха нав’язує контакт із Мулярем — комендантом топчанської боївки ОУН(М) — для встановлення зв’язку в Межиріччі. Муляр, у свою чергу, з’єднує бульбівців з межиріцьким районним провідником Кривоносом, який з тих пір стає “головноуповноваженим” для зв’язку з Т. Бульбою-Боровцем. Відтоді контакти бульбівців із мельниківцями стають все тіснішими¹⁶⁹.

Для ОУН(М), як відзначає її колишній член О. Шуляк, не мало значення, з ким співпрацювати — з бульбівцями чи з кимось іншим. Головне, щоб ця сила була на їхньому боці. Пізніше представник інспекто-

рату ОУН(М) Шморгун буде постійним гостем у штабі УПА(Б-Б), а згодом до штабу делегується як постійний представник ОУН(М) професор Антін Баранівський (загинув у бою з радянськими партизанами в січні 1943 р.)¹⁷⁰.

Зовсім по-іншому склалися стосунки з ОУН(Б). Однією з причин такого характеру взаємин з ОУН(Б), як зазначалось раніше, були лідерські амбіції бандерівців і відсутність дійового керівництва, яке могло б приймати відповідальні рішення і діяти відповідно до розвитку подій, оскільки після Акта проголошення української держави 30 червня 1941 року гітлерівці заарештували провідних діячів бандерівської організації.

Керівництво ОУН(Б) із самого початку ставилося до можливості такої співпраці негативно. «Непорозуміння полягало в тому, що ми не підкорялись керівництву С. Бандери, і це зарахували проявом отаманії і анархії з нашої сторони», — писав Т. Бульба-Боровець¹⁷¹. Ще на початку 1942 р. бандерівці на своїх нарадах закликали не слухати бульбівців і мельниківців, «бо то буде на шкоду нашій українській справі»¹⁷².

У ворожості між бульбівцями та ОУН(Б) проявлялася відмінність у поглядах Бульби-Боровця і Бандери. «Ви признаєте фашистський принцип безумовної диктатури Вашої партії, а ми стоїмо на позиції кровної і духовної єдності цілого народу на основі демократії, де всі мають рівні права і обов'язки, — зазначав Т. Бульба-Боровець. — Ми утверджуємо багатогранність світогляду серед українського народу і не бачимо необхідності ліквідувати її штучними методами «єдності», а рахуємо, що єдино вірною буде та концепція, котра замість розпалювання внутрішніх міжусобиць за владу мобілізує всі сили народу для боротьби в першу чергу із зовнішніми ворогами, підкоряє її не тій або іншій силі, партії, а пріоритету нації і державі»¹⁷³.

Керівники ОУН бандерівської течії в першій половині 1942 р. негативно ставились і до партизанської боротьби. В листівці ОУН(Б) «Боротьба партизанів і наше ставлення до неї» (червень 1942 р.) зазначалося: «Ми ставимось до партизанки вороже і рішуче її поборюємо. Сталін і Сікорський хотіли вбити одним пострілом двох зайців: знешкодити німців і з німецькою допомогою розбити українців. Ми мусимо берегти наші сили... Наш шлях — це не партизанська війна кількох сотень чи навіть тисяч, а народна революція мільйонних мас України»¹⁷⁴ (через кілька місяців керівництво ОУН(Б) різко змінило свої погляди стосовно партизанської боротьби. — Авт.).

Вищенаведений матеріал однозначно свідчить, що домовленостей про взаємодію досягти було майже неможливо. Але, незважаючи на невдачі, Т. Бульба-Боровець знову і знову шукав шляхів порозуміння з керівництвом ОУН(Б).

На кінець 1942 р. внаслідок посилення тиску на український визвольний рух із боку гітлерівців, радянських партизанів, поляків стала досить відчутною потреба в координації дій всіх національних підпільних організацій. Ще раніше Т. Бульба-Боровець підтримував створення його прибічниками Української народно-демократичної партії (УНДП). УНДП проголосила себе партією українських трудівників, яка бореться за повне звільнення українського народу, за перебудову Європи та Азії за принципом самовизначення націй, проти експлуатації і зни-

щення одних народів іншими¹⁷⁵. Подібні гасла мали сприяти консолідації навколо партії широких мас українського народу.

Наприкінці грудня 1942 р. керівництво УПА(Б-Б) звернулось до всіх українських націоналістичних організацій із закликом до співпраці й створення Революційної ради з представників усіх угруповань як міжпартійного координатора дій усіх бойових загонів та створення єдиного генерального штабу повстанських збройних сил України. Мельниківські бойові групи вирішили підтримати цей план Т. Бульби-Боровця. Пізніше один із мельниківських керівників О. Штуль-Жданович писав, що підрозділи Т. Бульби-Боровця користувались популярністю серед місцевого населення і в майбутньому могли стати базою великого повстанського руху. Однак керівництво рухом мало здійснюватися всіма політичними угрупованнями¹⁷⁶.

Зовсім по-іншому дивилися на цю проблему бандерівці. Вони вважали, що лише провід ОУН(Б) може бути політичним центром, і натякали, що коли Т. Бульба-Боровець визнає це, то він може розраховувати на лідерство в об'єднаній УПА¹⁷⁷. Однак це не влаштувало отамана.

"Ви нашу пропозицію відкинули, пояснюючи тим, що єдиним провідом українського народу являетесь ви" — докоряв бандерівцям Т. Бульба-Боровець¹⁷⁸. І все ж він шукав шляхів до співпраці.

Після невдалої спроби налагодити стосунки з бандерівцями в політичній площині Бульба-Боровець запропонував останнім співробітництво у військовій сфері. Але знову наштовхнувся на відмову¹⁷⁹.

Великий вплив на розвиток відносин між ОУН(Б) і УПА(Б-Б) мала тогочасна політична ситуація в Україні. Масові знищення мирного населення, військовополонених викликали хвилю народного гніву. Почався масовий антигітлерівський опір, що засвідчують й архівні документи.

Командир 1-ї партизанської дивізії (Сумське партизанське з'єднання) П. Брайко у донесенні в УШПР зазначав: "1943 рік є початком масового руху волинського селянства, спрямованого на боротьбу проти німців. Мужик бив німців із-за рогу, в засаді... стихійно створював загони і групи..."¹⁸⁰.

На нову політичну ситуацію швидко відреагували місцеві керівники ОУН(Б), які змушені були, незважаючи на відсутність вказівок проводу, почати створення військових формувань. Найбільшого успіху в цій справі добився Р. Клячківський — крайовий провідник на північно-західних українських землях (ПЗУЗ), який за порівняно короткий час, як зазначає В. Косик, організував збройні загони чисельністю близько 40 тисяч чоловік¹⁸¹.

Зазначимо, що ОУН(Б) вирішує активізувати боротьбу з німцями, зазнавши краху у своїх спробах досягти з ними домовленостей. У постанові III конференції ОУН(Б) (лютий 1943 р.) усі подальші спроби покласти надії на зовнішні сили визнано капітулянтськими¹⁸².

На середину 1943 р. набирає найбільшого розмаху й антинімецька бандерівська агітація. У відозвах УПА до населення звучить: "Бий, ріж, катуй голомозу німоту на кожному кроці, де тільки стрінеш її. Хай Україна для кожного ката буде пеклом"¹⁸³. Збройну боротьбу проти німецьких і радянських сил бандерівці вважають основою своєї діяльності. В одному з наказів командира групи "Турів" бандерівської УПА

зазначалося: “Наша збройна боротьба, розпочата проти німецьких та більшовицьких окупантів, стала на сьогодні найважливішим державно-творчим українським чинником і двигуном нашої історії”¹⁸⁴.

У січні 1943 р. провід ОУН(Б) поширював звернення “Друзям революціонерам, чинам Організації українських націоналістів і всім українським самостійникам і борцям”, в якому закликав до боротьби проти німецьких і радянських окупантів “під гаслом свободи народам і людині в ім’я своїх самостійних держав”¹⁸⁵.

Розгортаючи формування військових підрозділів, бандерівці на Волині—Поліссі рахувались із прихильним ставленням місцевого населення до бульбівців. Тому траплялись випадки, коли загони ОУН(Б) маскувались під останніх, щоб завоювати довіру місцевих жителів.

Не було випадковим і те, що збройні підрозділи ОУН(Б) отримали назву “Українська повстанська армія”. Як відзначав А. Кентій, у додаткових постановках III конференції ОУН(Б) висловлювалась думка щодо назви “Українська визвольна армія”. Але оскільки у свідомості населення Волині—Полісся закарбувався образ “Української повстанчої армії” Т. Бульби-Боровця, то з цим мусили рахуватись і бандерівці. Тому провід ОУН(Б) погодився на те, щоб його підрозділи носили назву “УПА”¹⁸⁶.

Організацію військових відділів ОУН(Б) прискорили події, що відбувались в ОУН(М). Уже наприкінці весни 1942 р. мельниківці почали формувати власні збройні загони. Восени 1942 р. німці перехопили біля Варковичів (Дубенщина) невеликий транспорт зброї, ескортований українською поліцією для ОУН, а вже в січні 1943 р. обласний комендант “бойового-розвідного” реферату Білий (ОУН(М). — Авт.) напав на дубенську в’язницю і звільнив усіх в’язнів¹⁸⁷.

З весни 1943 р. сили бандерівських формувань зростали. Симпатії населення були на боці бандерівської УПА, чого не можна сказати про УПА(Б-Б), ряди якої значно поріділи, а моральний дух бійців підупав. Відповідно до розвитку подій змінювалась і поведінка обох сторін. І все ж перша половина 1943 р. — період утрачених можливостей для консолідації всіх націоналістичних сил України. Особливо це стосується лютого—травня 1943 р., коли в керівництві ОУН і УПА бандерівської течії були помітні зрушення в бік активізації боротьби з німецькими окупантами і, відповідно, бандерівці шукали собі союзників серед українських національних сил.

22 лютого 1943 р. до штабу УПА(Б-Б) прибув член проводу ОУН(Б) Я. Бусел, колишній приятель Т. Бульби-Боровця. Я. Бусел на засіданні керівництва УПА(Б-Б) від імені проводу ОУН(Б) заявив, що їхня організація змінила свій погляд на шляхи ведення національно-визвольної боротьби і що відтепер ОУН(Б) вважає форму боротьби УПА(Б-Б) доцільною та необхідною. Було запропоновано розпочати переговори про спільні дії всіх “революційних сил” України в рядах УПА¹⁸⁸. Я. Бусел відзначив, що його місія спрямована лише на встановлення контактів і має політичний характер. Самі ж переговори відбудуться пізніше.

Попередньо було досягнуто домовленості про збільшення кількості партизанських загонів, розроблення єдиної політичної лінії для них, висловлено пропозиції стосовно єдиного штабу і керівництва.

9 квітня 1943 р. розпочалися переговори. З боку УПА(Б-Б) на них були присутні Т. Бульба-Боровець і Щербатюк-Зубатий, з боку ОУН(Б) — Р. Петренко (псевдоніми Юрко і Омелько). Керівництву УПА(Б-Б) було запропоновано відмовитися від підпорядкування урядові УНР і натомість своїм зверхником по політичній лінії обрати провід ОУН(Б) та визнати Акт відновлення української держави від 30 червня 1941 р. як єдину державну концепцію України. Серед інших були пропозиції щодо створення спільної армії під назвою “УПА” з єдиним штабом під командуванням Т. Бульби-Боровця. Планувалось також запровадити в УПА інститут партійних комісарів та службу безпеки. Передбачалося розпочати загальне повстання в усій Україні, для чого необхідно було провести примусову мобілізацію; у плани також входило звільнення всієї української території від польського населення¹⁸⁹.

Ці вимоги ОУН(Б) Т. Бульба-Боровець та його спільники відхилили. Проте представники обох організацій підтвердили попередню домовленість щодо необхідності створення спільного штабу. Як писав у листі до проводу ОУН(Б) Т. Бульба-Боровець, сторони погодилися, що “військові відділи перестають існувати самостійно, а вся українська націоналістична партія буде виступати під нашою старою назвою — УПА. Крім цього, намічено генеральну лінію військових дій, які повинні бути направлені головним чином проти німецьких окупантів і радянських парашутистів”¹⁹⁰.

Бульба запропонував представникам ОУН(Б) добре підготувати виступ, який би став організованим контртерором і був спрямований на ворожий транспорт, військову промисловість, а також на важливі об’єкти стратегічного призначення.

Однак практична реалізація домовленостей між бандерівцями та бульбівцями затягнулась. Обидві сторони вивчали свої можливості й зміцнювали свої сили. 22 травня на зустріч, де мала бути досягнута вирішальна домовленість стосовно всіх питань об’єднання військових національно-визвольних сил, приїхали представники УПА(Б-Б) та ОУН(М). Делегація від бандерівців не з’явилась. Відтоді контакти між цими організаціями, спрямовані на згуртування всіх націоналістичних сил України, припинилися. Це сталося, як стверджували бульбівці та мельниківці, з вини керівництва ОУН(Б).

Окремі дослідники, зокрема Л. Шанковський, причини невдач у намаганнях досягнути згуртування національних сил шукали не стільки в політичних поглядах та орієнтаціях політичних керівників, скільки у “моментах психологічного порядку”. Однак, на нашу думку, вирішальну роль у роз’єднанні українських національних сил відіграло небажання проводу ОУН(Б) досягнути рівноправного партнерства з усіма українськими політичними силами. Саме про це писав Т. Бульба-Боровець: “Непорозуміння поглиблюється тим, що ви визнаєте фашистську засаду безоглядної диктатури вашої партії, а ми стоїмо на засадах демократії, де всі мають рівні права й обов’язки”¹⁹¹.

Представники ОУН(Б), у свою чергу, бачили причини невдачі переговорів не в політичних орієнтирах, а в психологічних моментах. На нашу думку, значну роль відіграли й інші обставини. Бандерівці мали перед собою гіркий досвід визвольних змагань 1917—1920 рр., в яких перемогли сили з однопартійною політично-мілітарною диктатурою.

Тому вони побоювались, що колективний військовий орган (яким його бачили бульбівці та мельниківці) перетвориться на трибуну для “по-рожніх розмов, що призведе до анархізації української визвольної боротьби”. А цього провід ОУН(Б) допустити не хотів. Керівництво ОУН(Б) прагнуло створити єдину монолітну військову одиницю.

Ставлення бандерівців до діяльності окремих розрізнених загонів відбито в їхніх відозвах і листівках. Так, у листівці “Партизанка і наше ставлення до неї” наголошується, що шлях ОУН(Б) “не партизанка со-тець чи навіть тисяч, а національно-визвольна революція мільйонів українських мас”¹⁹².

Наприкінці червня 1943 р. з’явилася листівка, в якій усім партизанським відділам наказано підпорядкуватися головному штабові бандерівської УПА. Під листівкою стояв підпис — Тур (псевдонім Романа Шухевича). ОУН(Б) домогалася підпорядкування бульбівців різними методами, в тому числі й силою зброї. Влітку отаман ще раз спробував налагодити контакти з УПА — Південь бандерівської течії, де високі посади займали Бусел і Волошин — його знайомі по Березі Картузькій, але знову зазнав невдачі¹⁹³.

Весною і на початку літа 1943 р. Шухевич ще змушений був рахуватися з позитивним ставленням місцевих жителів до УПА(Б-Б). Навіть вважав, що створені на базі ОУН(Б) загони за певних обставин можуть маскуватися під бульбівців, завойовуючи тим самим довіру населення. Про це зокрема у червні 1943 р. Шухевич відкрито говорив під час приватної розмови з М. Польовим, директором маслозаводу в Тернополі, який виконував таємні доручення ОУН¹⁹⁴.

Після провалу всіх спроб Бульби-Боровця домовитися з лідерами УПА влітку 1943 р. почалися взаємні звинувачення через друковані засоби. Тараса Бульбу-Боровця звинувачували в тому, що в “результаті його діяльності в Україні запроваджується анархія, ...що він не підкоряється рішенням Проводу ОУН(Б)”¹⁹⁵. У “Вістях з Осередніх, Східних, Південних українських земель” (літо 1943 р.) про “гріхи” Боровця писали: «Самозваний отаман, анархіст Тарас Боровець, що голосно назвав себе Бульбою й підшивається всюди під дії УПА, з якою ніколи не мав нічого спільного, намагається останнім часом знову порозумітись з німцями, щоб йому дозволили “творити армію”»¹⁹⁶.

Не залишалися в боргу і бульбівці. Вони здійснили низку публікацій, спрямованих проти бандерівців та їхньої політики, — “Революція чи анархічна отаманія”, “Зозулине яйце”, “До проводу ОУН(Б)” тощо.

У статтях, памфлетах, зверненнях Т. Бульба-Боровець звинувачував своїх політичних опонентів у тому ж, у чому звинувачували його самого, — в поширенні анархії й отаманії в Україні. “Сьогодні на землях Західної України знов появилась анархічна банда нової отаманії у вигляді так званої бандерівщини. Основною прикметою анархічної отаманії є її бундючне й безсоромне самохвалицтво, хамське непризнання нікого поза собою й вічна жадоба руїни самою війною для війни, а не створення яких-небудь духовних чи матеріальних вартостей”¹⁹⁷.

ОУН(Б) звинувачували в диктатурі однієї партії, започаткуванні не-потрібної боротьби проти національних меншин, терорі проти українського народу, в провокації передчасного виступу української поліції,

відсутності сильного кваліфікованого удару по німецьких стратегічних пунктах. “Замість фахового удару по німецьких стратегічних пунктах, — писав Т. Бульба-Боровець, — ваші бойові командири дали зброю для дітей та жінок, які для спорту почали стріляти німців з-за кожної хати... по більших німецьких підрозділах, котрі палили та мордували, та дали можливість німецькій пропаганді оправдати ці звірства”¹⁹⁸.

Щоб якимось відмежуватися від дій УПА бандерівської течії, яка від травня 1943 р. взяла для свого формування назву підрозділів Бульби-Боровця, поліський ватажок 20 липня (за іншими документами 27 липня) видав наказ про перейменування свого підрозділу з УПА на УНРА (Українська народно-революційна армія). Отаман не хотів мати “нічого спільного з ганебною акцією Рубанівської УПА”¹⁹⁹. Таким чином Т. Бульба-Боровець відплатив бандерівцям, адже назву УНРА (Українська національно-революційна армія) деякий час (у 1941 р.) носили загони ОУН(Б)²⁰⁰.

Після перейменування бульбівських загонів відділ пропаганди Головного штабу УНРА поширив серед населення велику кількість агітаційно-пропагандистських матеріалів, у яких пояснювались мета і завдання діяльності організації. “УНРА, — зазначено в одному з них, — це надпартійна військово-революційна організація та осередок революційної роботи всіх трудящих України за свою незалежну демократичну державу”²⁰¹. “На відміну від УПА, — вказано в іншому, — УНРА своєю революційну роботу базує на демократичній основі міжпартійного порозуміння, щоб таким чином у боротьбі за визволення української держави об’єднати всі сили українського народу та створити єдиний всенародний революційний фронт”²⁰².

У документах УНРА відбилися ліві погляди І. Мітринги та його однопумців: “УНРА бореться за справедливий соціальний лад без буржуазії і панування як приватного, так і державного капіталу, класових і партійних привілеїв”²⁰³.

Характерним було для бульбівського керівництва в цей період й посилення національно-державницьких акцентів, що повною мірою завдячувало протистоянню між ОУН(Б) та УНРА. Т. Бульба-Боровець хотів, щоб населення і його соратники бачили в ньому національного героя, а не “маленького отаманчика”, яким намагалися зобразити його політичні противники. О. Сабуров у своїй доповіді начальнику штабу партизанського руху Строкачу писав, що бульбівці висувують гасло “Або здобудемо самостійну Україну, або загинемо за неї”, пропагують 10 “заповідей” (в яких є досить багато гасел ОУН(Б)):

“1. Доб’ємось Української держави або загинемо в боротьбі за неї.

2. Нікому не дозволяй осоромити честь своєї нації.

3. Пам’ятай, що наступили великі дні нашої боротьби.

4. Будь гордим тим, що ти є спадкоємцем слави Володимирового тризуба.

5. Побачиш смерть великих лицарів.

6. Про справу не говори з ким можна, а говори з ким потрібно.

7. Не запізнюйся виконати найсерйознішого наказу, якщо цього потребує добра справа.

8. Безжалісною боротьбою знищуй ворогів своєї нації.

9. Ні прохання, ні погрози, ні тортури, ні смерть не змусять тебе видати таємницю.

10. Борись за розширення і міць Української держави”²⁰⁴.

Керівним органом новоствореної організації Т. Бульби-Боровця була Політична рада. До її складу входили спочатку п'ять, а пізніше — три представники від різних політичних організацій України: від УНДП — І. Порада, від союзу українських комуністів-самостійників — М. Даниленко, від ОУН(М) — О. Жданович, від безпартійного громадянства — С. Мазепа, від козаків Дону і Кубані — сотник А. Бочанов. Зазначимо, що вищезначений орган не мав вагомої політичної сили, а мав більше демонстраційний характер.

Можливо, саме події, пов'язані з реформуванням УПА(Б-Б), стали поштовхом для відкритого збройного виступу УПА. На це, зокрема, вказував сам Бульба-Боровець: “Тоді (після перейменування. — Авт.) рубанівці об'явили нам безоглядну війну, яка триває досі”²⁰⁵.

В радянській історіографії існувало не підтвержене відповідними джерелами припущення, що влітку 1943 р. між УПА та керівництвом гітлерівських спецвідомств була досягнута домовленість, а саме: Боровця ізолювати, а його збройні формування приєднати до складу УПА бандерівської течії²⁰⁶.

Інші дослідники вважають, що такою причиною, точніше приводом для відкритої боротьби, стала публікація в часописі “Оборона України” (видавався відділом пропаганди при Головній команді УНРА) 10 серпня 1943 р. “Відкритого листа командуючого Української народно-революційної армії (УНРА) Тараса Бульби-Боровця до членів проводу організації Українських націоналістів під проводом Степана Бандери”²⁰⁷. В цьому листі Бульба-Боровець звинувачував провід ОУН(Б) у зриві переговорів, насаджуванні диктатури партії ОУН(Б), відхиленні пропозиції створення надпартійного органу, яким мала б стати Українська революційна рада, нищенні польського населення. Отаман писав, що ОУН(Б) у березні 1943 р. передчасно спровокувала загальне повстання української поліції, що стало причиною смерті багатьох людей і жахливого терору проти українського населення з боку німців. Автор відзначав, що члени ОУН(Б) вели агітацію проти бульбівців: Бульбу-Боровця звинувачували в тому, що його дії не відповідають його словам. Крім того, отаман стверджував, що бандерівці намагалися силоміць перетягнути бульбівців на свій бік.

Особливу увагу Т. Бульба-Боровець звернув на моральність дій членів ОУН(Б). Отаман відзначав, що потрібно думати не про те, хто буде правити Україною, а про те, як вберегти її від знищення. Він підкреслював, що бандерівці лише на словах обстоюють єдність, а на практиці намагаються встановити власну диктатуру і підкорити інших. Для побудови Самостійної Соборної Української держави, на думку Т. Бульби-Боровця, потрібні спільні об'єднані зусилля всього українського народу і щонайменше трьохмільйонна армія. Але таку армію неможливо створити, зазначав отаман, вбиваючи полонених червоноармійців та національний актив. І все ж він вважав можливими зміни в бандерівській політиці й запропонував створити спільно з усіма українськими революційними осередками Українську народну Революційну Раду. Намагаючись відвернути бандерівців від брато-

вбивчої війни, Т. Бульба-Боровець запитував керівників ОУН(Б): “За що ви боретесь? За Україну чи за ОУН? За українську державу чи за диктатуру в цій державі? За Український народ чи тільки за свою партію?”²⁰⁸.

Пік військового протистояння між УНРА і УПА припадає на другу половину серпня. 18 серпня 1943 р. керівництво ОУН(Б) припинило “боротьбу з німецьким окупантом та московсько-більшовицькими бандами, — писав Бульба-Боровець, — і скерувало всю свою увагу та зброю проти головного ворога України — Бульби”²⁰⁹.

У Сарненському районі, у с. Бережниці, обманом бандерівці роззброїли один підрозділ бульбівців, відібрали в них пропагандистську літературу, а самих мало не вбили. Такі ж акції проводили вони і в інших районах Волині й Полісся.

На Крем’янецьчині, де бандерівці, мельниківці і бульбівці тривалий час вели спільні операції проти німецьких окупантів і навіть створили спільний штаб, через дії тогочасного керівництва УПА співпраця припинилася. Провід наказав напасти на підрозділ УНРА. В результаті було роззброєно три сотні козаків і знищено штаб²¹⁰.

Але найбільш відчутного удару військовим загонам Бульби-Боровця бандерівці завдали саме 18 серпня 1943 р.

Того дня на хуторах біля с. Хмелівка, що на Костопільщині, Боровець відвідував свою Людвипільську сотню, яка складалася з його земляків. Вночі бульбівський підрозділ був оточений шістьма (за деякими свідченнями — трьома сотнями військовиків) куренями УПА²¹¹. Щоб запобігти братовбивству, отаман дав наказ не чинити опору, а розсіяно відступити.

Бандерівці схопили понад 100 козаків УНРА, трьох старшин і дружину Бульби — Ганну Йосипівну Опочинську. Було поранено одинадцять козаків і вбито п’ять командирів УНРА²¹².

Одного з полонених, Миколу Крука, бандерівці відпустили. Через нього була передана пропозиція (фактично — ультиматум) — “відновити перервані переговори з командуванням УПА, щоб якось домовитись і ліквідувати конфлікт, продовжити працю спільно”²¹³. Сам отаман у цей період із невеликим загonom, чисельністю в 300 чоловік, перейшов на лівий берег річки Случ у район, що контролювався радянськими та польськими партизанами. Тут загинув один із близьких соратників отамана — І. Міtringа²¹⁴.

Від Бульби-Боровця вимагали беззастережного підпорядкування політичній лінії ОУН(Б) течії та наказам Головної команди УПА. Поліський ватажок відмовився від пропозиції бандерівців, мотивуючи це такими причинами:

“1. У своїй дипломатії Ви не придержуєтесь правил революційної етики. Одне говорите, а друге робите, присвоюєте собі чужі гасла та концепції. Вся Ваша пропаганда зводиться до загальної брехні і не перебирає в найбрудніших засобах.

2. Ви узурпуєте собі право на суверенну всеукраїнську державну владу, до чого, як одне з багатьох політичних угруповань, не маєте найменших підстав.

3. Свою державну владу Ви проголошуєте необдуманно, коли і де попало...

5. Спроби консолідації

4. Ваша влада у терені поводиться не як революційна влада, а як звичайна банда. Замість поборювати анархію Ви її збільшуєте своїм ганебним поступуванням, яке зводиться до варварського мордування безборонних жінок, національних меншин...

5. Ви вже сьогодні розпочали руйнуючу братовбивчу війну, бо не хочете боротися разом з цілим українським трудовим народом за його визволення, а боретесь за владу над ним...

6. Замість триматися конспірації, щоб охороняти населення від репресій, Ви зробили зі своєї підпільної сітки явну "владу" та ставите цілі гарнізони партизанів у деяких районах...

7. Ціла Ваша партизанська акція проводиться не по лінії допомоги населенню, а навпаки...

8. Замість скрито вести мілітарну підготовку, зберігаючи свої сили на слухний час, Ви сьогодні без оправданої потреби мобілізуєте тисячі людей, щоб завтра або вперти їх під німецькі кулемети та літаки, або кинути з обрізом під танки Червоної Армії...

9. Замість підготовляти всіх трудящих України до боротьби з зовнішніми ворогами єдиним революційним фронтом, ви цей фронт розбиваєте...

10. Замість включити український народ до спільного революційного блоку всіх поневолених народів Європи та Азії Ви своїми революційними "подвигами" довели до того, що сьогодні за кордоном ніхто не хоче з українцями говорити. Цілий культурний світ через Вас трактує українців не як людей, що шляхом революції борються за свою державу, а як звироднілих варварів і звичайних бандитів"²¹⁵.

Після такої відповіді бандерівське керівництво ще жорстокіше розправлялося з УНР. Дружину Т. Бульби-Боровця після двох тижнів тортур вбила СБ ОУН(Б)²¹⁶.

Слід зазначити, що бульбівці до бандерівців ставилися лояльніше. Так, у грудні 1943 р. бульбівці, піймавши одного з бандерівських функціонерів, забрали у нього лише одяг і відпустили його з такими словами: "Ми знаємо, хто ти такий, але пускаємо. Ми тебе не вішаємо, як вішають бандерівці... а як згинемо від них, то по-геройськи"²¹⁷.

Щоб не збільшувати кількість жертв, Т. Бульба-Боровець вирішив розформувати свої відділи і перевести організацію у підпілля, як передбачалося, — тимчасово. 5 жовтня 1943 р. отаман видав спеціальний наказ.

Після арешту Тараса Бульби-Боровця контакти між бульбівцями та бандерівцями на рівні організацій припинилися. Проте ідеологічне протистояння продовжувалось. У статті "Зозулине яйце", яку поширювали в летючих листівках бульбівці у грудні 1943 р., звучало: "Українці! Дика і чужа для нас бандерівщина. Темна вона, чужі руки нею керують, і шкідлива її діяльність для українського народу. Чим скоріше вона згине, тим менше пошкодить нашій справі. Ставайте до боротьби з нею всі, кому дорога справа нашої державности, хто дорожить честю українського народу, любить свободу, права і порядок"²¹⁸. В іншій листівці "Чому Українська народно-революційна армія не підчиняється ОУН" підкреслювалося, що бандерівцями керують німецькі та більшовицькі агенти (Рихард Ярій, Максим Рубан) і що бульбівці не вбивають місцеве населення і не палять села, як це

роблять бандерівські загони. Проте бульбівська агітація значних результатів не дала.

Восени 1943 р. молоді старшини УНРА дорікали своєму керівникові за його поступливість, небажання військової протидії УПА. "З національної точки зору, — говорили вони Т. Бульбі-Боровцю, — було б куди правильніше, якби ми на початку, в березні 1943 року, були розстріляли пару сот зачумажених тоталітаристів, чи навіть хай би ця акція потягла тисячі жертв українського народу, ніж сьогодні та завтра за це все мусимо платити десятками та сотнями тисяч кривавих жертв, абсолютною руїною економіки та терпіти ганьбу за чиясь партійну сліпоту та вождізм" ²¹⁹.

До таких висновків приходять і сам отаман. "Під впливом усіх жахливих подій подібні думки не були чужі й для мене... Я остаточно переконався, що з українським вождізмом, так само як і з комунізмом чи нацизмом, у нас може бути тільки одна мова — їх повне заперечення. Однак зробити практичний висновок з ревізії наших поглядів у листопаді 1943 року було неможливо. На перешкоді стояли:

1. Відворотня директива нашого уряду.
2. Червона Армія, що була вже у Києві" ²²⁰.

Якщо першу "перешкоду" з огляду на попередній аналіз його діяльності можна поставити під сумнів, то щодо другої — заперечень немає.

Проте була ще й третя важлива причина, яка не давала можливості зробити практичний висновок, — відсутність достатньої військової сили. Населення бачило військову неспроможність бульбівців у 1943 р. і часто приймало сторону сильнішого. Зокрема, місцеві жителі зверталися до радянських партизанів із проханням захистити їх від експропріацій сільгосппродуктів бульбівцями.

Таким драматичним був фінал стосунків УПА(Б-Б)—УНРА й УПА бандерівської течії.